

ZANMGOVORE I PIŠU: Marija Radibratović, Jelena Riznić, Anđelka Cvijić, Branko Vučković, Lazar Marićević, Dušan Obradović, Vildana Selimbegović, Savo Pejčinovski, Aleksandra Bosnić Đurić, Mirjan M. Nadrljanski, Antonio Kolandrea, Nemanja Radulović, Ivana Pantelić...

SRBIJA 250 DIN / CRNA GORA 2,8 EUR / MAKEDONIJA 100 DEN / BIH 5 KM / HRVATSKA 18 HRK / SLOVENIJA 3 EUR

3

NOVI MACAZIN

2. III 2023.

BROJ 618

ISSN 2217-5628

250 din.

**Normalizacija odnosa
Beograda i Pištine**

**Evropski
rasplet ili
naš zaplet**

Ivan Krastev

**Van Zapada,
Rusija
nedovoljno
važna da bi je
mrzeli**

Prilog

**Mit između
istine i
praznoverja**

IRINA SUBOTIĆ

**INVESTITORI
OBOŽAVAJU DA
RUŠE STARO**

Mit između istin

Razumevanje mitologije u evropskoj kulturi nije se mnogo menjalo kroz vekove. Od antike mitovi su se tumačili kao alegorija prirodnih pojava ili moralnih pouka ili kao odjeci istorijskih zbivanja. Hrišćanski autori kritikovali su antičku mitologiju, koristeći često argumente antičkih racionalista, ali je klasična mitologija živela u poeziji i likovnim umetnostima. Prosvetitelji su u 18. veku nastupili radikalnije, sa željom da mit sasvim ukinu kao zabludu ili svešteničku prevaru. Veliku rehabilitaciju mita doneo je nemački romantizam. U svojoj polemici sa prosvetiteljstvom oni mit tumače kao sistem simbola ili ga, poput Šelinga, proglašavaju za istinu koja odražava apsolut. Pesnici se pozivaju na nastanak „nove mitologije“.

BRAĆA GRIMI, „DUH NARODA“: U miljeu nemačkog romantizma nastaje i prvi naučni pristup mitu koji je zasnovao Jakob Grim. On i brat Vilhelm danas su u svetu najpoznatiji po zbirci pripovedaka, ali njihov ogroman rad obuhvata mnoštvo polja: filologiju (kapitalni nemački rečnik), istoriju prava, istoriju književnosti i zasnivanje proučavanja folklor. Kao Grimov velik doprinos razumevanju mita uzima se to što je pridodao nov izvor: Sem tekstova iz starine i arheoloških spomenika, to je sada i savremeni folklor, odnosno „narodno pesništvo“, kako se tad govorilo.

Dok su prosvetitelji u narodnim verovanjima videli sujeverje, a u narodnoj poeziji nižu i varvarsku vrstu stvaranja, za romantičare to je izraz „duha naroda“. Grim ide i dalje i tu vidi odraz nekadašnjeg mita. Prema Grimu, paganski mit nakon primanja hrišćanstva nije nestao preko noći nego se raspao, a ti ostaci čuvaju se u pesmama, pričama, zagonetkama, običajima „prostog“ naroda, seoskog stanovništva.

Naučna paradigma koja se uzima za tumačenje mita dolazi iz filologije.

Otkud isti motivi kod različitih naroda, otkud Pepeljuga kod Nemaca, Srba, Italijana, Francuza...? Prisustvo istih pripovednih motiva kod različitih naroda objašnjava se zajedničkim poreklom, kakvo je i poreklo jezika. A to poreklo je u mitu čiji su fragmenti motivi priča. Otuda se i etimologija sa svim novootkrivenim paralelama koristi kao metod ne samo za rekonstruisanje jezičke prošlosti već i mitske povesti

Piše: **Nemanja Radulović***

Kad je Evropa krajem 18. v. otkrila srodnost sanskrita sa evropskim jezikom razvila se nova disciplina koju danas zovemo uporednom gramatikom indoevropskih jezika (kojoj je i

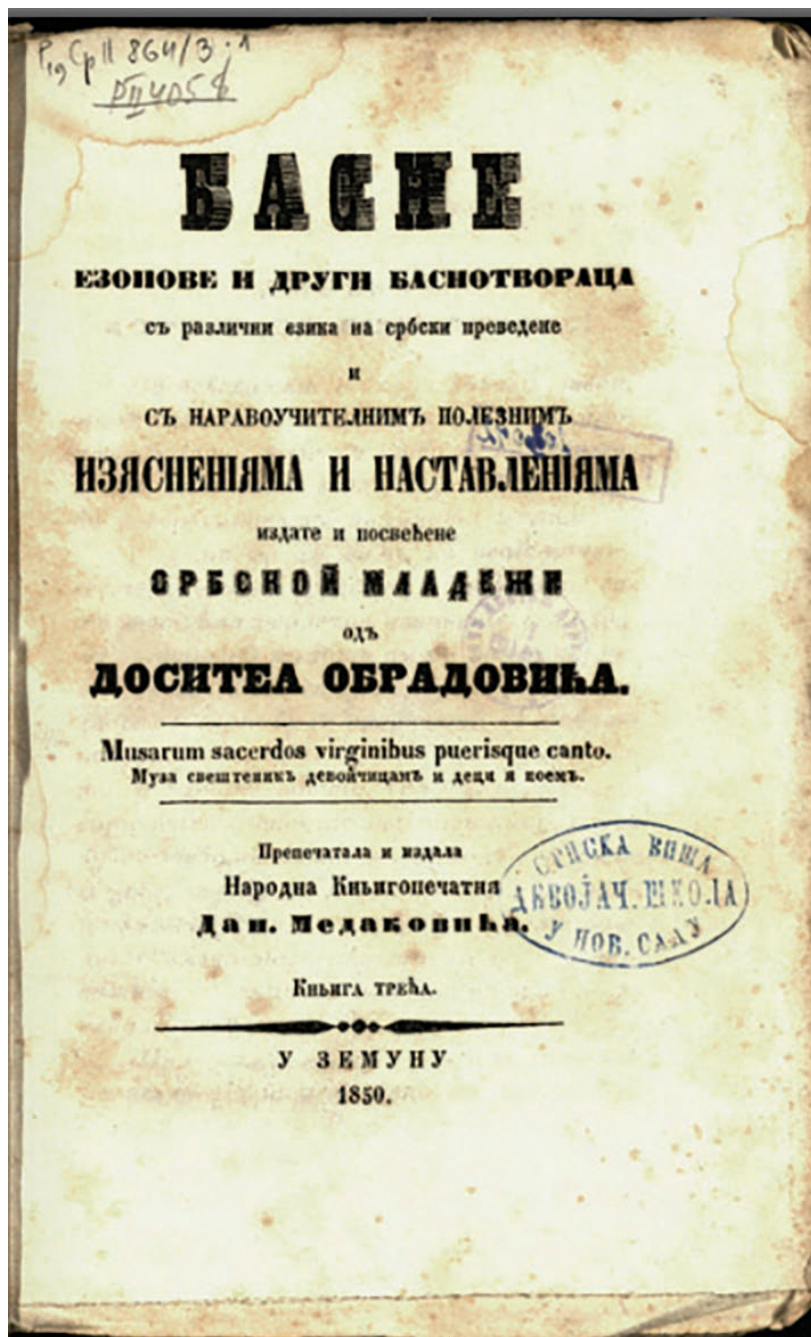
sam Grim doprineo otkrićem jednog fonetskog zakona nazvanog po njemu).

Otkuda isti motivi kod različitih naroda, otkud Pepeljuga kod Nemaca,

Litografija Vuka Karadžića.
Autor Josef Krihuber.
Izvor Wikimedia Commons

ne i praznoverja

Srba, Italijana, Francuza...? Prisustvo istih pripovednih motiva kod različitih naroda objašnjava se zajedničkim poreklom, kakvo je i poreklo jezika. A to poreklo je u mitu čiji su fragmenti motivi priča. Otuda se i etimologija sa svim novootkrivenim paralelama koristi kao metod ne samo za rekonstruisanje jezičke prošlost već i mitске повести.

Već u predgovoru Dečjim i domaćim pripovetkama (1812) Jakob i Vilhelm poetskim jezikom porede

Basne Dositeja Obradovića, treće izdanje, Zemun, 1850. Digitalna biblioteka Matice srpske.

narodno pesništvo sa letinom koju je zadesila oluja, a čije ostatke skupljaju skromne ruke noseći ih u žitnicu da budu hrana za zimsko doba i zalog za budućnost. Ovi iskazi koji na prvi pogled mogu delovati kao da je filologe poneo poetski talas njihovog doba, zapravo su isto toliko značajni i rečiti kao i njihove teorijski artikulisane

teze.

Karakteristično za romantizam je prisustvo organskih metafora, kakve srećemo, na primer, i u Jakobovom govoru studentima ili u tekstovima o nemačkom pravu. Tu još nije reč o mitu, ali u predgovoru izdanju iz 1815. motivi bajki porede se s motivima skandinavskih saga. Metodološka razrada pružena je u obimnoj i kasnije dorđivanoj Jakobovoj Nemačkoj ili još bolje Germanskoj mitologiji iz 1835. Primetno je dvojstvo kod Grima. S jedne strane, preuzimanje naučnog metoda iz tada nove, revolucionarne filologije; s druge – tema tipična za književnost i ideologiju nemačkog romantizma: organicistička predstava o nekadašnjoj velikoj celini koja se izgubila. Od Grima potiče folkloristika kao disciplina, njena obeleženost filologijom, te mitološki pristup, kao jedan od najuticajnijih, čiji se uticaj u raznim transformacijama oseća do danas, koji koristi folklorne zapise 19. i 20.v. za rekonstrukciju nekadašnjeg mita.

SUNCE I OLUJA: Nakon Grima formira se razvijena mitološka škola koja je otišla korak dalje – u pravcu tumačenja samog mita. Za mitologe 19.v. (mahom filologe) mit je odraz prirodnih pojava, uglavnom vezanih za sunce ili oluju. Obimni tomovi F. Maksa Milera, Adalberta Kuna, Andela de Gubernatisa, Aleksandra Afanasjeva, svojevremeno su bili vrhunac nauke, ali i primer nauke o mitu za najšire čitalaštvo, da bi već za njihovog života postali diskreditovani zbog pojednostavljanja, kao i pod ubrzanim pritiskom novih podataka iz antropologije i iz sredina daleko širih od jezički indoevropskih. Škola prirodne mitologije ipak je bila pokušaj da se mitu pristupi naučno.

Što se srpske kulture tiče, još u srednjem veku obrazovani Srbi mogli su da se upoznaju s antičkom mitologijom preko vizantijskih obrada, pa i u izvorniku: bilo je onih koji su čitali antičke autore (Eshila) na grčkom; u žitijima i besedama sreću se poređenja sa Eolom i Orfejem, Ahilom i Hek-

▲ Ilustracija uz Pesnaricu Vuka Karadžića, Beč, 1814. Digitalna biblioteka Matice srpske

torom. Ali, u Romanu o Troji Apolon (Feb) i Neptun postali su „đavoli sa zemlje“ Pebuš i Neptunuš, a boginje

Parisovog suda tri proročice.

Grčko „mit“ (koje ima mnogo značenja) prevedeno je kao „basna“, u značenju lažne povesti, te u tom značenju basna ulazi i u 18. vek, kad se kod Srba formira nova kultura zasnovana na preuzimanju zapadnoevropskih obrazaca. I u svetovnim tekstovima srećemo slična značenja. „Basna“ se nalazi kod Atanasija Stojkovića u Fisici, i u značenju antičkog mita i u značenju narodnog „sujeverja“. S vremenom se „basna“ ustalila u značenju didaktičnog pripovednog žanra o životinjama, moguće i zbog popularnosti Dositejevih Basana (1788), mada

Kod Srba je u predvukovskoj književnosti usvojen i termin „mitologija“ u značenju u kojem ga i danas koristimo

značenje fiktivnog, fantastičnog, neistinitog traje kroz 19. i 20. v., uključujući i izvedene reči, poput „basnoslovan“. Ali, kod Srba je u predvukovskoj književnosti usvojen i termin „mitologija“ u značenju u kom ga i danas koristimo. Tu više nema prevođenja tako da se i usvajanje termina „mit“ i „mitologija“ može posmatrati kao odlika kulturnog preuzimanja novijeg doba. U 18. v. poznavanje antičke mitologije postalo je deo opšteg znanja za one

Pisma

Jedan od svojih ključnih stavova već stari i slavni Grim potvrdio je upravo u predgovoru nemačkom prevodu (Mine Karadžić) Vukovoj zbirci pripovedaka: motivi se ne zasnivaju na „budalastim izmišljotinama nedostojnim razmatranja“ već ih moramo smatrati za „odjek prastarih, makar i preoblikovanih i razdobljenih mitova“. Kao takvi, oni mogu pružiti važna razjašnjenja o srodnosti predanja i fabula zajedničkih evropskim narodima među sobom i sa Azijom. Isto očekivanje da Vuk uradi

nešto slično njemu samom Grim saopštava i direktno u pismu: „Vi ćete, ako iko uopšte, uspeti da pronađete pojedine komade srpske mitologije, npr. o sazveždima, pegama na mesecu i tome sl.“ Vuk je ideju usvojio. On više puta navodi kao svoj projekat nameru da sastavi srpsku mitologiju. To je deo njegovih zvanično ili poluzvanično saopštenih namera (u pismima knezu Milošu, Popečiteljstvu prosvete, korespondentima u Rusiji).

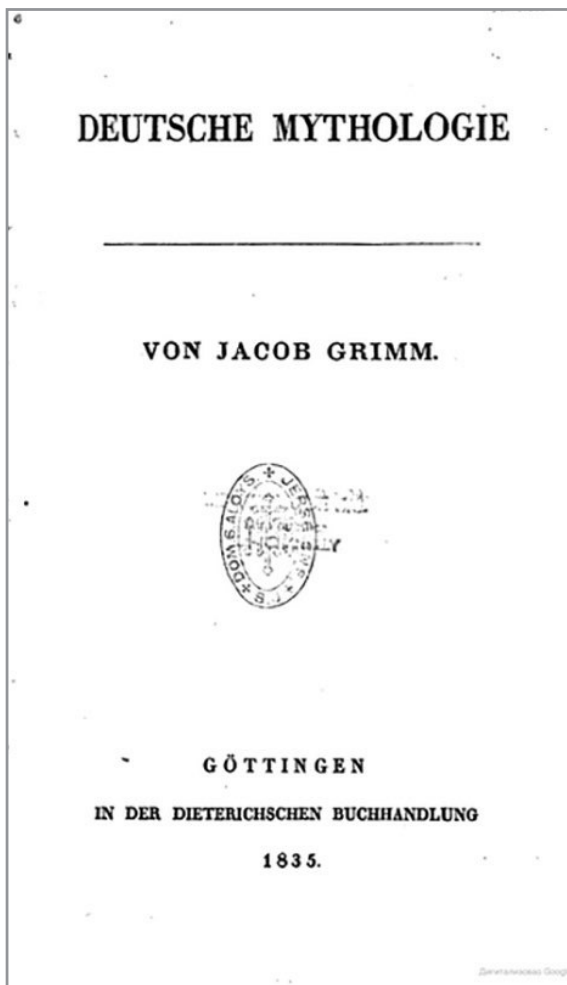
Priznato je da Vuk navodi mitologiju uz običaje. Termin „sujeverje“ je uglavnom (mada ne sasvim) napušten u korist

mitologije. Rečit je detalj iz rukopisne verzije pisma u kom je počeo da piše „sujever“ pa je precrtao reč i napisao „mitologija“ iznad. Novinu Vukovog pristupa možemo videti iz reakcije njegovog dugogodišnjeg saradnika Vuka Vrčevića. On je bio začuđen i nezadovoljan Vukovim interesom za „sujeverja“ pa mu piše da njihovo objavljivanje neće činiti na čast narodu jer ih ima dostojnih opšteg smeha i „poruganija“ (i moli imenjaka ako ih već objavljuje da ne otkriva od koga ih je dobio jer „bi ondar kuku mene bilo.“) U drugom pismu pita „što vam služe ova sujeverja“. Ali vrlo brzo šalje građu

koji su pohađali gimnazije, a kako vidimo po poeziji srpskog klasicizma, postalo je i deo poetskog fundusa. Novina jeste unošenje slovenskih božanstava kao pandana antičkima.

Srećemo ih još kod grofa Đorđa Brankovića, mada ni za Brankovića nema nedoumice da je reč o lažnoj idolopokloničkoj veri varvarskog, svirepog doba. U poeziji Pavla Solarića uz antička sreću se i slovenska (pseudo)božanstva, odnosno slovenski nazivi ili pandani antičkih: Perun, Vid, Lado, Živa, Dido (bog ljubavi), Vesna, Cvjeta. Dobar deo ovih imena pripada tzv. „kabinetskoj mitologiji“. Naime, eruditi u slovenskim kulturama su od 18.v. pokušavali da rekonstruišu slovenski panteon koristeći nepouzdanu, pa i mistifikovane izvore, a imajući pred očima grčko-rimski mitološki sistem kao paradigmu.

Otuda su pripeve pesama (lado, ljeljo, koledo) „uzvisili“ do božanstava, pa je nastao Ljeljo kao pandan Erosu i Kupidonu ili je naziv godišnjeg doba (vesna) protumačen kao božansko ime. Kabinetska mitologija nastaviće se i u 19.v, u vreme naučnog proučavanja mita, oslanjajući se na metode ishitrenih etimologija, proglašavanja svakog folklornog naziva (npr. za kalendarški praznik ili lik iz bajke) božanskim

▲ Jakob Grim, Nemačka mitologija

imenom ili nekad prosto domišljanjem i fikcijom.

Van ove poetske i školske upotrebe, stav prema mitologiji u 18.veku nije prijateljski. Jovan Rajić u crkvenoj tradiciji piše o slovenskoj mitologiji kao o idolopoklonstvu i sujeverju, a o božanstvima kao o „besovima“. Rajić, međutim, povezuje savremene obi-

čaje Srba sa polupouzdanim podacima o drevnoj mitologiji: Lada i Koleda s koledanjem, Kupala sa ivanjskim vencima i polivanjem vodom. Neprijateljstvo prema mitskom, paganskom i folklornom dolazilo je i s druge strane, iz usvajanja prosvetiteljstva. Glavna meta kritike srpskih prosvetitelja nije bio drevni mit već, u skladu sa „angažovanošću“ prosvetiteljstva, živi narodni običaji i „praznoverja“.

Poznato je da je Dositej pomen Davora i Koleda navodio kao primer inertnog pridržavanja starih običaja samo zato što su stari. Dositej je, kao i Aleksije Vezilić i Atanasije Stojković, prosvetitelj koji običaje navodi radi kritike (ali njegov stav prema narodnoj poeziji, emotivan i rodoljubiv, razlikuje od odnosa prema „sujeverju“). Primer mitološkog priručnika za srpsku čitalačku publiku je danas gotovo zaboravljena Vera drevnosti (1817) Vasilija Damjanovića, učitelja iz Sentandreje (oko 1760?-1830), koja je ostala neproučena. Damjanović je preradio knjigu prosvetitelja i klasiciste Karla Filipa Ramlera koji je 1790. objavio Kurzgefasste Mythologie s pregledom mitologije Grka, Rimljana i Egipćana i alegorijskim tumačenjem.

Kao i drugi slovenski autori pre njege, Damjanović takođe unosi slovenska imena, pa Zevsu zove Perunom, Marsa Borom, Afroditu Sivom. Svet kabinetske mitologije Slovena živi i

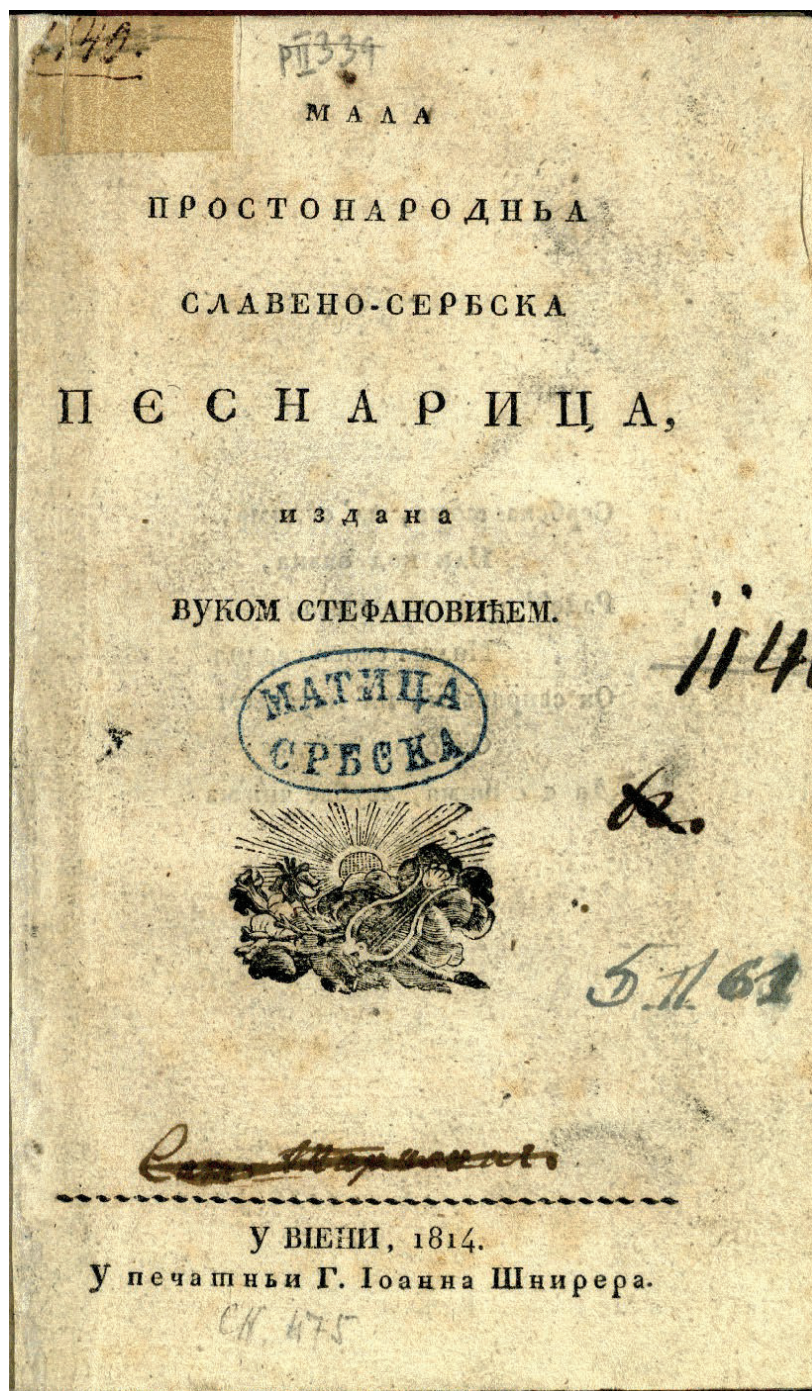
poslušno javljajući da prilaže za „mitologiju“.

Vuk ovakva shvatanje mita koristi za svoju klasifikaciju i objašnjenje usmene građe. U predgovoru knjizi pesama iz 1824. pominje da među lirskim obrednim pesmama „može biti da i ima i od iljade godina“. Kasnije je izdvojio zasebnu grupu nazvanu „pjesme osobito mitologičke“.

Ipak, Vuk nije ostvario plan o sintetičkom pregledu srpske mitologije. Knjiga o srpskim običajima ostala je nedovršena u rukopisu i objavljena je posle njegove smrti pod nazivom Život i običaji naroda srpskog.

Postoji jedna ključna razlika između njegovog i Grimovog poduhvata: Vuk se ne upušta u rekonstrukciju drevnog mita i u komparativna razmatranja, čak ni kad govori o obrednim pesmama, čiju je starinu ranije nagoveštavao, čak ni kad govori o sv. Iliji kao gromovniku već daje ono što bi bila etnografija kao opis savremenih običaja. Ako ostavimo na stranu nedovršenost rukopisa, Vuk je imao svest o tome da mu za takve poduhvate nedostaju ona lingvistička znanja kakva je imao Grim. Ali ovu razliku ne treba odmah razumeti samo kao nedostatnost.

Sama Vukova namera bila je u osnovi drugačija od Grimove: da pruži sliku narodnog života. On i inače nikada nije u svemu prihvatio Grimove ideje. S druge strane, Vukov pun doprinos razumevanju mitologije postaje jasniji ako se u mitologiju uključi i tzv. niža mitologija, odnosno narodna demonologija, verovanje u bića poput veštica i vila. Takva građa koju je dao u Rječniku, Životu i običajima i drugde, njegovu komentari i sam način predstavljanja građe, poput klasifikacije i imenovanja nezaobilazni su u proučavanju ovog sloja mitologije.

▲ Pesnarica Vuka Karadžića, Beč, 1814. Digitalna biblioteka Matice srpske.

na ovim stranicama: Belbog, Černbog, „Lelio“, „Polelio“, Dido (protivnik Ljelja i Poljelja) i boginja Lado, njihova majka.

Sa Vukom Karadžićem javljaju se novi tonovi u shvatanju mita. Ne sa širokim zahvatom, kao kada je reč o narodnim pesmama, ali dovoljno jasno da ga možemo označiti kao promenu. Za Vuka, suprotno prosvetiteljima, a sasvim herderovski, narodni običaji nisu nešto protivno razumu već sam izraz duha naroda, kao što su to i jezik i poezija. Vukovo interesovanje za

mit primetno je još od njegovog ranog rada i mada je mit sam po sebi ostao na obodima njegovog obimnog opusa, razmišljanje o mitu kao delu narodnog života dovoljno je uticalo na neke od važnih stavova.

Mladi Vuk se u Pjesnarici iz 1815. još poziva na kabinetsku mitologiju Andreja Kajsarova, koji je početkom 19.v. upoznao Stratimirovića, Mušickog i Dositeja. Godine 1817. Vuk je u Novinama srbskim u Beču u rubrici „Smesice srbske mitologije“ objavio članak o Milošu Obiliću u čijem uvodnom odeljku definiše i mitologiju: „Mitologija nije samo v j e r a d r e v n o s t i nego su najstarije istorije ili pri-

povetke, narodne. Prava se istorija po tom razlikuje od Mitologije, što istorija opisuje ljude kao što su svagda, a Mitologija govori o ljudma, koji su bili mnogo drugčiji od ovi s koji Mitologiju čitaju, ali je pripovijedaju“. Kako je utvrđeno u istraživanju M. Kleut, Vuk je ovde pod uticajem Karla Filipa Morica, nemačkog pesnika i Geteovog prijatelja.

Moricovu knjigu Vuk smatra najboljom jer mitološke povesti izlaže „kako su stari mislili, bez svakoga tolkovanja“ i što „su joj obrazi istiniti od starine („nijesu poslije izmišljeni“), te poziva na njen prevod na korist srpskom čitalaštvu. Morica hvali zbog izbegavanja tumačenja i nastojanja da pruži autentičan drevni mit. Vuk želi da pruži pandan antičkoj mitologiji, ali uzimanjem Obilića on ima na umu mitove o herojima, ne o bogovima. Ipak, mada je i kasnije objavljivao folklornu građu o Obiliću, nije se vraćao ovim mitološkim shvatanjima Miloševog lika. Vuk se sa shvatanjima mitologije mogao obavestiti od Mušickog, od Sime Milutinovića i, naravno, od Kopitara. Kopitarova prepiska s Jakobom Grimom pokazuje interesovanje za mitološke teme, ali na nov filološki način.

DVE TRADICIJE: Presudan je za Vuka bio kontakt s Grimom. Vuk pripada Grimovoj velikoj evropskoj mreži saradnika, a istovremeno je to bio kontakt koji je bio prijateljski, trajao decenijama i obeležen Grimovom iskrenom naklonošću i zanimanjem za srpsku građu. Godine 1823. Vuk i Grim prvi put su se lično sreli, a Vuk još piše Grimu da se u jednoj pesmi doziva Lada, „slovenska Venera“. Ali to će se uskoro promeniti. Grim se zbog svojih komparativnih istraživanja kod Vuka raspituje za srpske paralele. Vidimo iz pisma iz 1836. da je Grim Vuku poslao Nemačku mitologiju izašlu prethodne godine. Grim traži od Vuka srpske primere verovanja i Vuk ih šalje: recimo, nemačkog naučnika zanima kako se na srpskom kaže lomača, zbog istraživanja paganskog običaja kremacije – zna da reči u srpskim pesmama nema, ali zna i da su stari Sloveni spaljivali mrtve.

U Nemačkoj mitologiji ima zaista i srpskih primera i od te građe Grim očekuje koliko i od finske, očigledno smatrajući da dve tradicije dovoljno „čuvaju starinu“. Grim ovu građu

Van ove poetske i školske upotrebe, stav prema mitologiji u 18. veku nije prijateljski. Jovan Rajić u crkvenoj tradiciji piše o slovenskoj mitologiji kao o idolopoklonstvu i sujeverju, a o božanstvima kao o „besovima“

uklapa u svoj veliki komparativni poduhvat. Ali nije Grim tu video samo paralele neophodne za njegovu sintezu. U prikazu Vukovog Rječnika iz 1818. Grim piše „želimo da od g. Vuka vidimo prikupljenu i obrađenu srpsku narodnu mitologiju“, pa i sam dodaje komentare o vezi perunike s Perunom i o vilama. U prikazu srpskih narodnih pesama (1823-1824) Grim govori o tragovima paganstva u njima pominjući i prenos paganstva na novu religiju na primeru sv. Ilije kao gromovnika.

ILARION RUVARAC: Zasnivanje prave mitološke škole počinje od Ilariona Ruvarca. On je prvenstveno zapamćen po kritici usmene tradicije kao istorijskog izvora; ali to ne znači da je narodnu poeziju potcenjivao, naprotiv. Oslonjen na nemačku školu prirodne mitologije, on kritikuje ideju da su pesme vezane za istorijske događaje i vidi u njima ostatke mitova. Sloveni nemaju Vede ili Mahabharatu,

Novine srbske, 01.12.1817, br. 97, Smjesice srbske mitologije

ali imaju zato srpsku epsku poeziju kao izvor za proučavanje mita. Srpske pesme čuvaju „junačku skasku“, kako Ruvarac prevodi Heldensage. Kad se „bogovska skaska“ spusti na zemlju i pomeša s istorijskim pričanjima postaje junačka skaska. Ona je „slab obris“ starijeg „mitusa“, a gde nema mita nema ni junačke skaske. Borba Kraljevića Marka s Arapinom i Musom Kesedžijom ili Banović Strahinje sa Vlah Alijom ili Miloša Vojinovića s troglavim Balačkom odraz je starog indoevropskog mita. Ruvarcu, kao i drugima, paradigma tog mita jeste staroindijska mitologija, preciznije vedske himne. Tako se ova srodstva dokazuju metodama etimologije – danas, jasno je, nepouzdanе. Ruvarac se oslanja na široki komparativizam, pa navodi indijski i iranski materijal, skandinavski, Beovulfa, ali osnova mu je jezička srodnost Indoevropljana. Sam taj mit je meteorološkog karaktera: epski junak je solarnog karaktera ili uspomena na gromovnika, a njegov protivnik je uspomena na zmajске gospodare mračnih oblaka, otmičare voda.

Ove stavove Ruvarac je objavio 1857-1858. U to vreme on još nije polemičar protiv romantičarske istoriografije, ali značajno je što je tu studentsku raspravu preštampeo 1884, pod nazivom Dve studentske rasprave potvrđujući tako svoj stav prema epici, istoriji i mitu, a teze je ponavljao i u kasnijim radovima. Tako 1892. piše o Leđanu gradu iz epike: „Skoro sve starije junačke pesme naše ne sadrže drugo do opće indoevropske priče, koje putuju od mesta do mesta, prelaze s lica na lice“. Kada se ima u vidu Ruvarčev značaj za formiranje kritičke istoriografije i za polemike koji su se vodili oko nje, jasno je da ovome nije doprinelo samo njegovo kritičko čitanje izvora, odnosno „negativni“ aspekt već i dublje razumevanje usmene tradicije i mita („pozitivni“ aspekt). Osnivač naučnog kritičkog pristupa istoriji kod nas, a vidimo i epici, istovremeno pokazuje neobičnu bliskost romantizmu.

Sama škola prirodne mitologije odavno je zastarela. Ali teza o poreklu epike iz mita doživljava obnovu u slovenskim folkloristikama poslednjih decenija.

*Autor je redovni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

